

INSANDÍ KÁMILLE TÁRBIYALAWDA ÁJINIYAZ SHÍGARMALARÍNÍN ORNÍ

Kojikbaeva Ziyada Adilbaevna

Filologiya ilimleri kandidati, docent

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Ínsandı, onıń ruwxıy dúnyasınıń úyrenetuǵın kúshli qural bar, olda bolsa, sóz óneri, kórkem ádebiyat esaplanadı. Ádebiyattıń insantıwshılıq dep, shayır hám jazıwshılardıń bolsa insan ruwxınıń injenerleri dep táriplenıwi biykardan-biycarǵa emes, álbette. Xalqımız arasına mine usınday mashaqatlı tarawǵa tolıq ómirin hám biybaha talantın baǵıshlap, ádebiyatımızdıń ǵáziynesinen múnásip orın iyelegen ólmeytuǵın dóretpeler jaratqan ullı sóz sheberleri – olardıń barlıǵınıń atların atap ótiw dáwir hám waqıt talabı bolıp esaplanadı.

Ájiniyaz poeziyasınıń qaraqalpaq milliy ádebiyatında ornı úlken. Ol sarqılmas baylıq. Onı ádebiyatshılar da, tariyxshılarda, filosoflar da, pedagoglar da, kórkem ónertanıwshılar da izertlep kelmekte.

Joqarı oqıw orınlarda qaraqalpaq klassik shayırların úyreniwde arnawlı kurslar shólkemlestirilgen. Bular - Berdaqtanıw, Ájiniyaztanıw kursları.

Sońǵı jılları Ájiniyazdıń bay miyrasın milliy ǵárezsizlik hám gumanizm ideyaları kózqaraslarınan úyreniwge umtılıwshılıq bayqaladı. Bul boyınsha bir qatar qaraqalpaq ilimpazları, Q.Bayniyazovtıń, A.Karimovtıń, A.Murtazaevtıń, K.Qurambaevtıń, K.Mámбетovtıń, B.Genjemuratovtıń, Q.Járimbetovtıń, P.Allambergenovanıń, T.Kerwenovtıń [2] hám basqalardıń maqalaların, dissertatsiyaların, monografiyaların, ilimiy ocherklerin kórsetip ótiwge boladı.

Ájiniyaz poeziyasınıń kórkem-estetikalıq dárekeri boyınsha professor Q.Járimbetovtıń maqalasınıń qumı úlken [Jarimbetov. 2015,-114]. Ájiniyaz shayırdıń ádebiy til baylıǵınan sheberlik penen paydalanǵanlıǵı, bunıń shayır poeziyasınıń xalıq arasında jáne de belgili bolıwǵa tásir etkenligi haqqında materiallardı gazeta betlerinde jiyi ushiratıwımızǵa boladı. Mısal sıpatında, akademik J.Bazarbaevtıń «Ájiniyazdıń sóz marjanları – biybaha miyras» [Bazarbaev, 2004,-4] atamasındaǵı materialdı atap ótiwimizge boladı. Avtor Ájiniyaz shayırdıń sóz marjanlarınan sheberlik penen paydalanıwı nátiyjesinde onıń qosıqlarınıń tartımlılıǵı joqarı bolǵanlıǵın atap ótedi:

«Ájiniyaz dóretiliwshiligi tereń mazmunlı, ótkir pikirli, filosofıyanıń astarlı ekenligin tán alıp, onı táriplegende, yaǵnıy xalıqqa sol turısında barlıq maǵızın menen kórsetiwde bizde ele qáte-kemshilik ushirap atırǵan sıyaqlı. Onıń maǵızın shaǵıp, tásirin páseytpey, kúshlilik hám saldamlılıǵı túrinde kórsetip, onı dúnyaǵa tanıtıw, onıń házirgi perzentleriniń wazıypası hám ruwxıy ármanların dál qaraw kerek». Shayır dóretiliwshiligin úyreniw baǵdarları boyınsha, onıń dıqqat awdarılmay atırǵan yamasa az úyrengenliwi haqqında pikirler gazeta betlerinde járiyalanıp, telekórsetiwler arqalı waqıt-waqıt berilip kelinmekte. Biraq bul baǵdardadıń mateiallarda máselege házirgi dáwir ilimiy kózqaraslarınan jantasıp konkret usınıslar jasaw jetispeydi. Konkret ilimiy usınıslar ǵana maqalanıń qunın kóteredi, shayır dóretiliwshiliginin elede ashılmay kiyatırǵan táreplerin kópshilikke tanıstıradı hám oqıwshılardıń dıqqatın tartadı. Ájiniyaz shayır jasaǵan dáwir sońǵı jıllarda tariyxıy orınlar, sharayatlar, faktlar menen baylanısları izertleniwi arqalı ilimpazlarımızdıń izleniwshiliginen derek beredi. Mısalı: «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında járiyalanǵan filologiya ilimleri doktorı Qırıqbay Bayniyazovtıń «Ájiniyaz shayır oqıǵan Elmurat Axun meshiti qashan salınǵan?» dep atalǵan maqalada klassik shayır Ájiniyazdıń ómirine baylanıslı tariyxıy shınlıqtı, burın málim bolmaǵan yaki tartıslı bolıp kiyatırǵan faktlardı, maǵlıwmatlardı anıqlawǵa háreket seziledi. Shınında da, Ájiniyaz hám onıń dóretpeleri haqqında durıs bilmey turıp, olardıń ideyalıq, tematikalıq, tariyxıy mazmunın ashıw qıyın. Avtor óz maqalasında burınnan bar faktlerdi bir qatar qatıqlaıp adamlardıń bergem maǵlıwmatları menen salıstırıp, anıq juwmaqlar islewge háreket etedi. Ájiniyazdı jaqsı biletuǵın úlken jasaǵı adamlardıń maǵlıwmatların keltiredi: «Úlken jasaǵı ǵarrılardıń aytıwına qaraǵanda, bunnan segiz ata burın qıyat urıwı, balǵalı suwmurın kóshesin Buxara jaqtan Sarjalǵa Qudıyar axun kóshirip ákelgen. Jolda olarǵa qaraqshılar topılıs jasaydı. Atıspada Barjash batırǵa oq tiyip, sol jerde jan tapsıradı. Qoshqar axun awır jaraqatlanıp, Aral teńiziniń túsligindegi atawlardıń birinde qaytıw boladı. Qudıyar axun mal-mülkinen ayrılıp, bala-shaǵaları menen Moynaq atawına zorǵa jetip qulaydı. Tazadan kóship kelgen qıyat balǵalılar eki-úsh túrli qıynshılıqlarǵa duslasadı.

İlimiy izertlew jumıslarında ájiniyaztanıwda hár qıylı kózqaraslardan jantasıp, polemikalıq pikirler ushırasadı. Máselen, shayır Baxtıyar Genjemuratovtıń «Dúnya ádebiyatı maydanında Hajiniyaz Saadiy hám Hafız benen teń» atlı maqalasını aldınǵı dáwirdegi baspasózde sawlelengen maqalalardan XIX ásir qaraqalpaq klassik shayırı Ájiniyaz poeziyasına pútkilley jańasha jantasıwı menen keskin parıqlanıp turadı. Avtor Ájiniyaz poeziyasın gumanistik jolǵa baǵdarlanǵan jańa kózqaraslar menen tallaydı. Ájiniyaz lirikada muhababattı jırlaǵanda lirikalıq qaharmannıń Allatalaǵa bolǵan muhabbatın názerde tutqanın bilay beredi:

«Joqarıda majaziy muhabbatıń adamnıń gózzalıǵına baǵıshlanǵan ıshqı ekenligin aytıp ótken edik. Al, adamnıń gózzalıǵına muhabbat-bul, Allatalaǵa degen muhabbat, yaǵnıy insannıń gózzalıǵı-bul, Allatalanıń gózzalıǵınıń kórinisi» [Genjemuratov, 1992,-4].

Ájiniyaz shıǵarmaları boyınsha jarqın pikirler bildiriwshi ilimpaz filologiya ilimleriniń doktorı, professor A.Paxratdinov esaplanadı. Onıń «Ájiniyaz shayırdıń eller boylap sayaxatı» maqalasında Ájiniyaz shayır boyınsha bildirilgen N.Dáwqaraevtıń, A.Karimovtıń, S.Niyetullaevtıń pikirlerine qosımsha jańa

илимий болжарды уснады. Шайыр шығармаларын анализ етіп оның ел аралап, халықтар турмысын көріпден дөреген қосықтарындағы адалатты ізлегенлігін атап өтеді.

«Ажинияз ұсаған дөретішшілік иелері ел gezіп, дүnya көріп, басқа халықтар өмірлері менен танисып, илим, пән, әдебиет, мәдениеттің адалаттық, адалаттықтың қайсы елдерде, қайсы халықтарда бар екенлігін көрген. Ол көргендерін өз еліне, халқына айтп келген, алып келген. Ажинияздың «Шықты жан» деген шығармасында:

Gezdim ol Noğay, orıstı hámday Kıpshaq, Estek...

...Jaqaıym Jekeyni gezdim, kırıgızıw-uwıq bilan,

Shılıjuwıt, Shüyitti gezdim hám Tilewqabaq bilan...

Ashshı oyıl, Kishik oyıl, Qobda, Elek, gezdim Jayıq!

Ah dariğa, wah dariğ, mın sanı árman shıqtı jan! – деген қатарларына қарап, көп адамдар Ажинияз өз қалыңлығын татпағаны хақында анық айтқан» деп көрсетеді. Ал, махбуб сөзі арабшадая, парсышадая жақты нур, «jol көрсетіwshı juldız» дегенді билдиреді. Ал, түркшедая «Ен сүйгенімди» аңлатадı.

Ажинияз шайырдың басқа елдерге жасаған сапарларындағы баслы мақсет, қалыңлығын ізлеw емес, өз елінің көп жылдардан берлі адалатсыздық, теңсізліктерден қыналып атырғанын көріп, басқа елдерди аралап оларда қандай жамиятлік басқарыw системалардың барлығын көріw еді.

Tappadıw mahbubimni, gezip jáhándı hesh xabar,

Ah dariğa, wah dariğ, mın sanı árman shıqtı jan! – деп жазып жүргенінің себеби ұсында. О’ytkeni, ol óziniń ізлеген ұмитін, идеалын, күткен мәселердің шешімін хеш жерден де, хеш халықтан да татпады. Ол ұсы нурды ізлеwдің сергизданлығында болadı» [Paxratdinov, 2014,- 61].

Илимпаздың «Сөз зергерінің Watan, адалаттық хám инсаньлық идеялары» [Paxratdinov, 2014,-4] деген мақаласы дıqqatqa ılayıq. Ол өз мақаласында классик шайыр Ажинияздың Watan хақындағы қосықтарын таллап өтеді. Автормдың көрсетуі бойынша Ажинияз шайыр óziniń көплеген шығармаларында Watan, адалаттық, халықтар дослығы, азатлығы, ұлыwма инсаньлық хақындағы идеяларды халықтық, жамиятлік тусинклер ретінде биринshi jobаға шығарды хám биринshi gezekte, өз дөретішшілігін ұсы идеяларға қуриwды өз алдына wазыпта етіп қояды. Мақала соңында автор Ажинияздың қосықтарын турақты оқып барсақ хám оқығанларымыз бойынша терең пікірлер жүритсек, сонда ғана шайыр миырлары руwxы байлығымызға айланады деп жуwмақ жасайды.

Усы бағдардағы және бир материалға itibar қаратып өтейік. Тарих илимлерінің докторы, профессор Бахит Қосхановтың «Ажинияздың жаслар тәрбиесіне көзқарасы» [Qoschanov, 2014,-4]- деп аталатын материалда автор классик шайырымыз Ажинияздың қосықтарының жасларда Watanға, ел-халыққа сүйіwshilik, садıқтық сезімлерін хám басқарда мәңгілік қадириятларға хұрмет сезімлерін тәрбиелалwдағы роліне тоқтап өткен. Автор мақалаларда құрғақ гáңглерден қашып, өз пікірлерін тастықлаw ұшын шайыр дөретішшілігін мисаллар келтириwге, оларды мақсетке ılayıq таллаwға хáрекет еткен. Мисал ұшын:

«Birewde bar pitken aqıl.

Juqpay keter súrtken aqıl.

Oydaғыnı bilip bolmas.

Burıńıdan qalған naqıl».

Biz insandı hár tärepleme kamal tapırıw tálim-tәрбианыń күши менен ámelge asatúғыnıń, себеби тálim-tәрбиая insandı hámme náрсeden жоқары көтеріп туратуғын хám áwladтан- áwladқа ótip otratuғын мәңгілік миyras екенлігін ұғамыз. Адамлар туwылғанда жаман яки жақсы болып дүnyaға келмейди, хámme náрсә тәрбиаяға байланисли. Hár бир халықтың келешегі, мәмлекеттің күш-қудиреті көп жағынан áwladлар тәрбиасы менен байланислилігін көрсетеді». Автор дұрис пікирди билдирген. Шайырдың hár бир тásirli қатарын жасларымызды руwxы тәрбиелалwда нáтиьjeli пайдаланıw мүмkin.

Hár қандай миллеттің миллий мәnewияты оның тарихы, ózine тán ұrip-áдетi хám дástúrleri, турмыслық қадириятларынан бөлеклеп көз алдымызға келтире алмаймыз. Бул бағдарда, тábийiy түрде, мәnanıy миyras, мәdeniy байлықтар, eski тарихы эстетиклер еń тıyкарғы критериялардың бир болып хызмет етеді.

Xалқымыздың мәdeniy миyrasларының қатарында Ажинияз babамыздың ólmes шығармаларын тусинеміз. Көркем сөз ұстасы жамияттегі хáдиьселерди обектив байанлаwı менен халық дáртin ózinde сиңдире алған. Ол гózzаллық қубилсаларды сўwретлеп хám сезімлерін жанлардыра билди, гózzаллықты тусинbewshilerди қаралады. Оның дөретішшілігінде ұлкен миyras соннан ибарат, миллий ұrip-áдет хám дástúrлеримизди шығармаларына сиңдиріw хám басқалар санасына киргизе алды. Ажинияз шығармаларының ғалабалығына ерисіw ұшын тек баспасөзде емес, radio хám телевиденiede де турақты нáсиyatланıw зárúr.

ADEBIYATLAR

1. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. 1988-жыл.
2. Байниязов Қ. Қосықтың күши. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1977, 42-53-бб.; Каримов А. Әдебиятымыздың гейпара мәселелери. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1988, 139-149-бб.; Муртазаев А. Шайырдың мухаббаты. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1988, 86-116-бб.; Хамидий Х. Шығыс тиллериндеги жазба дәреклер хэм XIX әсирдеги карақалпақ шайырлары. Нөкис, «Билим», 1991, 145-170-бб.; Курамбаев К. Взаимное обогащение литератур. Нукус, «Билим», 1993, с. 41-55, 84-111; Мамбетов К. Наўайы хэм карақалпақ әдебияты. Нөкис, 1991; Генжемуратов Б. Әжинияз лирикасының поэтикасы. Нөкис, «Билим», 1997; Жәрімбетов Қ. Ашық Зийұар. Нөкис, «Билим», 1998; Жәрімбетов Қ. XIX әсир карақалпақ лирикасының жанрлық қасиетлери хэм раўажланыў тарийхы. Нөкис, «Билим», 2004, 139-б.; Алламбергенова П. Традиции Махтумкули в карақалпақской литературе. АКД. Нукус, КГУ, 1999; Керұенов Т. Мифлер хэм аңызлардың карақалпақ жазба әдебиятында қолланылыўы. Нөкис, «Билим», 2013.
3. Базарбаев Ж. Әжинияздың сөз маржанлары – бийбаха мийрас. // Еркин Қарақалпақстан. 2004-енжемуратов Б. Дүnya әдебияты майданында Хажинияз Саадий хэм Хафыз бенен тең. // Қарақалпақстан жаслары. 1992-жыл, 19-ноябрь.
4. Қощанов Б. Әжинияздың жаслар тәрбиесіне көзқарасы. // Қарақалпақстан жаслары. 2014-жыл, 24-июль.
5. Жаримбетов Қ. Әжинияз шайырдың көркем-эстетикалық дәреклери. ҚМУ хабаршысы. 109.
6. Пахратдинов Ә. Әжинияз шайырдың еллер бойлап саяхаты. «Өмиўдәрья» журналы. 2014-жыл, №2. –58-66-бб.
7. Пахратдинов Ә. Сөз зергерінің Ұатан, адалатлық хэм инсаньлық идеялары. // Устаз жолы. 2014-жыл, 15-ноябрь.